

HIRİSTİYANLIKTA TESLİS İNANCI VE TESLİS KARŞITLIĞI*

 Elif AKKAVAK^a

 Mustafa ÜNAL^b

Öz

Teslis inancı Hıristiyanlık öncesi dinlerde de çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hıristiyanlık dini yapısında teslisin izleri ilk defa İsa'nın göğe yükselişinden sonra Pavlus'un misyonerlik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Erken dönem Hıristiyanlık tarihinde teslis inancı Hıristiyanlıktaki yerini alırken, Hıristiyanlık Yahudilikten ayrılarak bireysel bir dini yapı oluşturmaya başlamıştır. Bu her iki gelişmenin de oluşmasında Putperest kökenli Hıristiyanların etkisi göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Erken dönem Hıristiyanlık döneminde teslisin Hıristiyan dini yapısına girmesiyle teslis anlayışının şekilleri, teslis karşıtlığı, İsa'nın kişiliği, Meryem'in Tanrı annesi olup olmadığı gibi pek çok konu gündeme gelmiş ve Hıristiyanlık bünyesinde tartışmalar ve ayrılıklar olmuştur. "Hıristiyanlıkta teslis karşıtlığı" konusu da bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Teslis karşıtı gruplar erken dönem Hıristiyanlıktan itibaren tarih sahnesinde görülmektedir. Ancak bu gruplar Roma'nın 380 yılında Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesinden sonra dikkatleri üzerine çekmiştir. O tarihe kadar baskı altında yaşayan Hıristiyanlar kendi içindeki sorunları ele almaya fırsat bulamayıp saklanarak varlığını sürdürmüşlerdir. Ancak bu tarihten sonra saklanmak zorunda kalmamışlar ve Hıristiyanlık dininin temel kaideleri üzerinde çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde temel kaideler üzerinde tartışmalar gün yüzüne çıkmıştır. Bu tartışmaların içerisinde en fazla dikkat çeken ve net bir sonuca ulaşamayan ise teslis karşıtı görüşlerin meydana getirdiği tartışmalardır. Bu tartışmalar sonucunda Hıristiyanlık içerisinde bölünmeler meydana gelerek pek çok akım ve mezhep ortaya çıkmıştır. Teslis karşıtı gruplar erken dönemden günümüze kadar Hıristiyanlığın uğraştığı bir sorun olmuştur. Ancak günümüz de Kilise daha çok fikrî olarak teslis karşıtı görüşlerle mücadele etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teslis, Teslis Karşıtlığı, Pavlus, Hıristiyanlık.

* * *

TRINITY BELIEF AND OPPOSITION TO TRINITY IN CHRISTIANITY

Abstract

The belief in the Trinity appears in various forms in pre-Christian religions. However, the traces of the trinity in the Christian religious structure first emerged as a result of Paul's missionary activities after the ascension of Jesus to the sky. While the trinity belief took its place in Christianity in the early Christian history, Christianity started to form an individual religious structure by leaving Judaism. The influence of the pagan Christians in the formation of both these developments is too great to be ignored. With the introduction of the trinity into the Christian religious structure in the early Christian period, many issues such as the forms of the

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Hıristiyanlıkta Teslis Karşıtlığı (Anti-Trinity)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, elif01erkek@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi, munal@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 06.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.10.2023

understanding of the trinity, the opposition to the trinity, the personality of Jesus, whether Mary was the mother of God or not, and there were debates and divisions within Christianity. Our topic, "Anti-Trinity in Christianity", emerged as a result of these discussions. Anti-Trinitarian groups have existed since early Christianity. However, these groups attracted attention after Rome declared Christianity the official religion in 380. The Christians, who lived under oppression until that time, could not find the opportunity to deal with their own problems and continued their existence in hiding. However, they did not have to hide after this date and started to work on the basic principles of Christianity. During this period, discussions on the basic rules emerged. Among these discussions, the one that attracts the most attention and cannot reach a clear conclusion is the debates created by anti-trinity views. As a result of these discussions, divisions occurred within Christianity and many currents and sects emerged. Anti-Trinitarian groups have been an issue with which Christianity has been grappling from early times to the present day. Today, however, the Church struggles more with the ideas that are against the trinity.

Keywords: Trinity, Anti-Trinity, Paul, Christianity.

Giriş

Günümüz Hristiyanlığı inanç esaslarının içerisinde yer alan ve vazgeçilmez bir parçası olan “teslis” kavramı Arapça bir sözcük olup “üçleme, üç yapma, üç olarak çağırma” anlamlarına gelmektedir. Günümüz Batı dillerinde teslis kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “Trinity, Trinité, Trinidad, Trinita, Troitsa” gibi sözcükler Latince “Trinitas” sözcüğünden türetilmiş kelimelerdir. Bu kelimeler “üçlü grup, üçlü birlik” gibi anlamlara gelmektedir. (Bayrakdar, 2015, s. 42-44).

Hristiyanlık öncesi dinlerde teslis inancına benzer ya da paralel inanç sistemleri bulunmaktadır. Bu benzerlik veya paralelliğin en önemli sebebi kültürel etkileşim ve sembolizmdir. Kültürel etkileşim daha çok aynı bölgede ortaya çıkmış dinler ve aralarında ticaret gibi sosyal etkileşim bulunan toplumların birbirini etkilemesi ile meydana gelir.

Sembolizm açısından ise teslis yani üçleme sayı ve dini sembolizmde üç sayısının sembolizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç sayısı sembolizm açısından tam olarak teslis inancını yansıtmamaktadır. Ancak sembolizmde evrensel insan eğilimi mevcuttur. Yani dünyanın değişik yerlerinde birbirinden habersiz bir şekilde farklı, ortak ya da benzer anlamlarda kullanılan aynı sayılar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çinliler 7 sayısını ölümle ilişkilendirerek uğursuz kabul ederken, Mezopotamyalılar 7 rakamına ilahilik atfetmişlerdir. Üç sayısı da aynı şekilde evrensel insan eğilimi özelliği göstererek farklı kültürlerde farklı şekillerde kullanılmıştır. Kullanım alanları içerisinde dini geleneklerde bulunmaktadır. Üç sayısı farklı dinlerde bazen Tanrı panteonlarında bazen de dini ibadet sistemleri içerisinde yer almıştır (Schimmel, 2011, s. 142-147).

Özellikle Sümer, Babil, İskandinav, İran, Hint dinleri gibi kadim dini geleneklere baktığımız zaman pek çok teslis \ üçleme örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sümer dini geleneğinde gök, hava ve yere karşılık gelen “Anu, Enlil ve Ea” tanrı üçlemesi mevcuttu. Aynı zamanda eski Babil dini geleneğinde ise ay, güneş ve venüs’e karşılık gelen “Sin, Şamaş ve Iştar” astral üçlemesine inanılırdı (Schimmel, 2011, s. 71). Benzer şekilde üçleme örneği İskandinav dini mitolojisinde de yer almaktadır. Bunlar egemen yani

en güçlü diğer tanrılara hâkim olan Odin, Şampiyon olan Thor ve bereket Tanrısı olarak geçen berekete hâkim olan ona hükmeden Frey'dir. (Eliade, 2003, s. 238-239).

Üçleme sistemi dini geleneklerde sadece Tanrı panteonlarında karşılaşılan bir inanç sistemi değildir. Üçleme örnekleri dini törenler, ibadetler, ritüeller ve ahiret hayatı inancı gibi alanlarda da kullanılmıştır. Örneğin Hinduizm dininde Kurtuluş kavramının özel bir anlamı vardır ve bu kavram "Karma ve Samsara" döngüsünden kurtulmanın son kısmını meydana getirir. Bu Kurtuluş kavramı ise üç ayrı yoldan oluşmaktadır. Bu üç yol ise şunlardır: "Karma-Marga (Amel Yolu- Kurban), Jnan-Marga (Bilgi Yolu- Marifet), Bhakti-Marga (Aşk Yolu- İbadet)" bu örnekte olduğu gibi üçleme dini geleneklerin herhangi bir bölümünde karşımıza çıkabilir (Küçük vd., 2011, s. 180-194).

Hıristiyanlıkta ise inanç sisteminin içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde teslis inancını görmemekteyiz bununla birlikte Kitab-ı Mukaddeste de doğrudan geçmemektedir. Hıristiyanlık tarihinde "Teslis" kelimesi, ilk kez M.S. 180 dolaylarında bugünkü manasını kastetmeden Antakya Patriği Teofilos "Tanrı, Tanrı'nın kelimesi ve Tanrı'nın hikmeti (ruhu)" manaları kastedilerek kullanılmıştır. Daha sonra ikinci yüzyılda teslis kavramını, ilk kilise babalarından biri olan Irenaeus "Oğul ve ruh tek bir Tanrı'nın (baba) farklı görünümüdür." şeklinde yorumlamıştır. Daha sonraki yıllarda ilk Latin Kilise babalarının içerisinde yer alan Tertullian (ö.225), bugünkü manada teslis akidesini yorumlamıştır. O teslisi yorumlarken ilahlıkta üç unsurdan bahsetmiş ve bu unsurların aynı özde bir, ancak şahsiyet olarak farklı olduklarını ileri sürmüştür. Ona göre bu unsurlardan her birinin evrenin yaratılışında farklı işlevleri yerine getirdiklerini ortaya atmıştır. Tertullian'ın bu fikri kendisinden yaklaşık bir asır sonra doktrinleşmiştir. Evrenin yaratılışında Teslis inancının unsurları arasındaki görev dağılımını da şu şekilde özetleyebiliriz: "Baba olan Tanrı kâinatı yaratmıştır, Tanrı'nın inkarnasyonu olan Oğul İsa dünyaya insan olarak gelmiş ve kendisini çarmıhta insanlığı günahtan kurtarmak için feda etmiştir, Kutsal Ruh ise ilahi sevgiyi insanın kalbine ve gönlüne vermekle görevlidir." (Aydın, 2016, s. 95). Genel anlamda günümüz de bu son şekliyle yer alan teslis inancı monoteist bir din olan Hıristiyanlık içerisinde yer edinebilmek için pek çok aşamadan geçmiştir. Hıristiyanlık tarihinde teslis inancı her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların doğal sonucu olarak da Hıristiyanlık bünyesinde çeşitli ayrılıklar ve mezhepler meydana gelmiştir.

Biz bu makalede Hıristiyanlık bünyesinde teslis inancına karşı çıkılmasının genel nedenlerini ve bu nedenle ortaya çıkmış akımları ele alacağız. Ancak teslis inancına karşı çıkılmasının nedenlerini daha iyi anlamak için önce Hıristiyanlık içerisinde ortaya çıkış sürecini ve Hıristiyanlık bünyesinde yapılan farklı teslis tanımlamalarına yer vereceğiz.

A. HİRİSTİYANLIKTA TESLİS İNANCININ TEŞEKKÜL SÜRECİ

Hıristiyanlık ortaya çıkış şekli olarak bir reform hareketidir denilebilir. Çünkü Yahudilik içerisinde temelleri atılan Hıristiyanlık dini Yahudilik bünyesinde zaman ve diğer dini geleneklerle birlikte yaşaması sonucu meydana gelmiş birtakım bozulmaları düzeltmek maksadıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum İncil'de İsa'nın şu sözleri ile anlatılmaktadır: "Ben İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim." (Matta, 15: 24). Burada "kaybolmuş koyunlar" ifadesinden kastedilen bozulmuş Yahudi

şeriatı ile hareket eden Yahudilerdir. İncillerde belirtilene göre yeniden dirilme hadisesinde İsa öğrencilerinden dünya geneline dağılıp mesajını yaymalarını istemiştir (Markos, 16:15).

İsa Yahudi şeriatına hâkim Yahudiler tarafından, beklenen Mesih veya Kral olarak görülmektedir. Bununla birlikte kendisi hiçbir zaman yeni bir şeriat getirdiğini de ilan etmemiş ve Yahudi halkına vaazlarda bulunmuştur. İsa'nın ölümünün ardından Mesajı, Yahudilik dışındaki dinlere yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Yahudilikten kopmaya başlamış ve yeni bir din olarak inanç ve ibadet esaslarını ortaya koymuştur. Yahudilikten kopma süreci, Mesaja inananların iki kısma ayrılması ile kısmen başlamış ve Yahudilik dışındaki dinlerden inananlara bazı tavizler verilmesiyle hız kazanmıştır. Bu ayrılan iki kısım Yahudi Hristiyanlar ve Putperest Hristiyanlar olarak adlandırılır. İlk kısım "Yahudi Hristiyanlar" olarak adlandırılır ve bu kısım İsa dönemi ve daha sonraki dönem de Yahudiler içinden inanan kesim için verilen isimdir. İkinci kısım ise Pavlus ve Barnaba gibi misyoner Hristiyanların vasıtasıyla Yahudilik dışındaki dinlerden İsa'nın Mesajına inanan kesim olan "Putperest Hristiyanlar"dır. (Demirci, 1998, s. 328-340).

Hristiyanların Yahudilikten kopma süreci Putperest Hristiyanların çoğalmasıyla birlikte; "Putperest inananların Yahudiliğe girip girmemesi, Yahudi ibadetlerini yapıp yapmaması" gibi sorunların gündeme gelmesiyle başlamıştır. Çünkü sonradan inanan bu kesim Yahudi olmak istemiyorlar sadece İsa'nın Mesajını \Müjdesini kabul ediyorlardı. Bununla birlikte Yahudi ibadetlerini yerine getirmek istemiyorlardı. Bu sorunları ortadan kaldırmak için M.S. 49 veya 50 yılında "Havariler Konsili" toplanmıştır. Burada alınan kararlara göre putperest inananlar bazı temel kaideler dışında Yahudi asıllı inananların yapmış oldukları ibadet ve dini pratiklerden muaf tutulmuşlardır (Katar, 2007, s. 333). İnciller de alınan bu kararları diğer milletlere bildirdikleri metin şu şekilde yer almaktadır: "Kutsal Ruh ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan sakınmalısınız. Bunlardan kaçınırsanız, iyi edersiniz. Esen kalın." (Elçilerin İşleri, 15: 28-29). Ancak Yahudi- Hristiyanların çoğu Havariler Konsilinde verilen tavizlerden ve pagan halkla olan münasebetten memnun değillerdi. Bu nedenle Yahudi- Hristiyanlar bu olayları en çok etkileyen Pavlus'u hain olarak görmüş ve münafık olmakla suçlamışlardır. Pavlus ise misyon faaliyetlerine ve yolculuklarına devam etmiştir (Bucaille, tsz., s. 83).

Bu alınan kararlar Yahudi şeriatından yavaş yavaş uzaklaşmanın yolunu açmıştır. Bu hadiseden sonra M.S. 70 yıllarında meydana gelen Yahudi isyanı gibi siyasi ve sosyal olaylar, Hristiyanlığı bir Mesaj olmanın ötesine taşıyarak, yeni bir din haline gelmesini sağlamıştır. (Bihlmeyer & Tuchle, 1972, s. 19-23). Bu süreçte Hristiyanlık karşılaştığı toplum, kültür ve coğrafyalardan pek çok konuda etkilenerek Yahudi şeriatından oldukça farklı bir dini yapı oluşturmuştur. Pavlus'un yapmış olduğu yorumlar ve Hristiyanlığın yayılmış olduğu çeşitli etnik ve dini yapıdaki toplumların da etkisiyle teslis inancı ve Hristiyanlığı diğer bazı yapı taşları oluşmaya başlamıştır.

Teslis inancı bu dönemde Hristiyanlık bünyesine girmeye başlamıştır. Hristiyanlık Yahudilikten ayrı bir din olarak görülmediği dönemlerde Hristiyanlık bünyesinde hiçbir izi bulunmayan ve İncillerde açık bir şekilde yer almayan bu inancın Hristiyanlık içerisinde yer edinmesini kolaylaştıran başlıca sebepler: "Yeni bir dini kimliğin oluşmaya başlaması, Yahudi şeriatının mecazi dil kullanma kültürü,

Hıristiyanlığın baskı altında olmasından dolayı gizlenerek yayılmaya çalışması ve Hıristiyanlığın misyonerlik faaliyetlerinden dolayı geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle bölge bölge gruplaşarak varlığını sürdürmesi" dir.

Teslis inancının Hıristiyanlık içerisinde yayılmasını hızlandıran bu hususların içerisinde yer alan "mecazi dil kullanma alışkanlığı" Yahudi geleneği ve Sami kültürüne özel bir durumdur. Bu mecazi anlatım tarzı Kutsal kitaplarda, Hıristiyanlık terminolojisinde ve o dönemin Yahudi toplumunda yaygın bir anlatım şeklidir. Sami kültürü içerisinde yer alan mecazi anlatıma göre Tanrı ve inanan kişiler arasındaki ilişki, Baba ve Oğlu arasındaki bağa benzetilirdi. Yahudi halkı bu mecazi anlatıma oldukça hakimdi ve bu Tanrı ile Oğlu arasındaki ilişkinin Baba ve Oğula benzetilmesi yönündeki yaklaşımı benimsemişlerdi. Yahudiler, bu mecazi kullanımı bir babanın çocuklarına karşı olan ilgisi, merhameti, sevgisi, şefkat ve koruması gibi düşünüp, Tanrının da aynı hissiyatlar ile kendilerine yaklaştığı şeklinde yorumluyorlardı. İsa'da doğup büyüdüğü toplumda ve inandığı dinde yer alan bu mecazi anlatımı, nasıl ki kendisinden önceki peygamberler kullandıysa kendisi de kullanmayı uygun görmüştür. Bu tercihin doğal bir sonucu olarak Tanrı için "babam", "babanız", gibi ifadeleri vaazlarında sık sık kullanmıştır. Erken dönem Yahudi inananlar Yahudilikten aşına oldukları için bu mecazi anlatımı mecaz anlamıyla kabul etmişler ve İsa'yı Tanrı'nın Mesihi ve peygamberi olarak benimsemişlerdir. Havarilerin başkanı Petrus, Yahudilere vaaz ederken "İsa'nın Allah'ın kulu ve Musa'nın, geleceğinden bahsettiği bir İsrail peygamberi olduğunu" açıkça belirtirdi (Katar, 2007, s. 334-335). Bu da bize havariler için İsa'nın peygamber olduğunu teslis inancındaki gibi Oğul olarak kabul edilmediğini O'na İlahilik veya tanrısallık yüklenmediğini gösterir. Ancak dine sonradan girmiş olan putperest inananlar bu mecazi ifadeleri havariler ve Yahudi inananlar gibi algılamayarak eski dinlerinin etkisiyle yorumlamışlardır. Böylece teslis inancı yavaş yavaş Hıristiyan dini kültüründe yerini almaya başlamıştır.

Teslis inancının Hıristiyanlık içerisinde yer edinmesini kolaylaştıran bir diğer neden ise, Hıristiyanların Roma tarafından baskı görmesi sonucunda varlıklarını yer altı örgütü şeklinde sürdürmeleridir. Bunun sonucunda ise yeni inananların önceki dinlerinden getirdikleri dini inanış ve düşünceleri Hıristiyanlık bünyesine katmaları kolaylaşmıştır (Katar, 2007, s. 334).

Bir diğer neden ise günümüz Hıristiyanlığının kurucusu olarak kabul edilen Pavlus'un misyonerlik faaliyetleri sırasında putperest toplumlarda daha hızlı yayılmak için uyguladığı ılımlı politikadır. Aynı zamanda Pavlus, Ferisi bir Yahudi olmasına rağmen yetiştiği Tarsus toplumunun sahip olduğu Platonik düşünce ve Yunan felsefesinin diğer biçimlerinde iyi eğitim almıştı. Aynı zamanda Helenistik felsefeye ve ölüp yeniden dirilen tanrılar tasavvuruna sahip olan sır dinlerine oldukça hakimdi (Aydın, 2005, s. 688; Aydın, 2016, s. 87).¹ Pavlus'un bu eğitim ve bilgileri onun İsa'yı ve Hıristiyanlığı yorumlarken Helenistik ve Yahudi bir bakış açısıyla değerlendirmesine neden olmuştur. Pavlus'un bu yorumlamaları İsa ve Hıristiyanlığa felsefi ve mitolojik bir kimlik kazandırarak teslis öğretisinin iki önemli unsuru olan baba ve oğul anlayışının temelini atmıştır (Jomier, 1974, s.159). ılımlı

¹ Sır Dinleri: "Sır Dinleri: Eski Yunanda ve Roma' da yaşayan dinlerdir. Bu kült önderlerine HİEROPHANTES (kutsalı açığa vuran) denmiştir. Özellikle Roma'da, Hz. İsa'dan sonraki ilk üç yüzyıl içinde sır dinleri çok rağbet görmüştür. Bu dinlerin mensupları, toplu yemekle, danslarla ve özellikle ölümün ve dirilişin sembolik canlandırılması ile dikkat çekmektedirler." (Aydın, 2005, s. 688).

yaklaşımı ve putperest toplumlar açısından yapmış olduğu yorumlamalar teslis inancının unsurlarının oluşmasını sağlamakla birlikte aynı zaman da Pavlus'un misyonerlik faaliyetlerinin putperest toplumlar arasında daha hızlı kabul görmesini sağlamıştır.

Teslis inancı Miladi ikinci yüzyılın sonlarında üçüncü yüzyılın başlarında Hristiyanlık içerisinde yayılmaya başlamıştır. Ancak teslis inancının kabul edilip edilmemesi bu süreçte çok gündeme gelmemiştir. Dördüncü yüzyılda Roma imparatoru Costantine'in M.S. 313'te yayınladığı Milan Fermanı ile ülkede dinsel hoşgörü politikasının uygulanması ve Hristiyanlığın M.S. 380'de Roma imparatorluğunun resmi dini ilan edilmiştir (Ware, 1983, s. 26-27). Ardından baskıdan kurtulan ve rahat bir nefes alan Hristiyanlık, sadece hızlı bir yayılma sürecine girmemiş aynı zamanda İsa'nın tabiatı ve teslis inancı gibi Hristiyan ilahiyat ve pratiklerinde yer alan pek çok farklı anlayış ve uygulamalar da tartışma konusu haline gelmiştir. Bir süre sonra bu görüşler özellikle Teslis inancı için itiraza dönüşmüştür (Eroğlu, 2000, s. 312).

Hristiyanların "İsa'nın şahsiyeti ve teslis inancı" konusundaki farklı düşünceleri teslis inancını bir tartışma haline dönüştürmüş ve din içerisinde ayrıklara sebep olmuştur. Yapılan bu farklı görüşleri üç yorum halinde özetleyebiliriz. Bugün dahi benimsenen ilk yoruma göre "Baba'nın İsa'da tecessüm etmiş ve haçın üzerinde ızdırap çekmiştir. Buna göre Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, bir olan Tanrı'nın geçici ve değişik görünümleridir." İkinci yorumda ise İsa'nın şahsı söz konusudur. Buna göre: "İsa şahsında Tanrı'yı ruhi bir varlık olarak tezahür ettirmiştir. Gerçekte Oğul ise henüz dünya var olmadan önce yaratılmış; lakin dünyaya tekrar yaratılarak gelmiştir." Üçüncü yorum ise İsa'nın beşer bir peygamber olduğuyla alakalıdır. Buna göre: "İsa, gerçek bir insan ve aynı zamanda da peygamberdir; Oğul'un Baba ile ilişkisi ise "mahlûk (yaratılan) ile yaratıcı" ilişkisine benzer." (Doğrul, 1947, s. 203-204). Bu konuların gündeme gelmesiyle oluşan tartışmalarda teslis hakkında en önemli itiraz İskenderiyeli bir papaz olan Airus'tan gelmiştir. Airus, İsa'nın tanrı olamayacağını savunmuştur. Airus'un bu görüşleri İznik Konsilinin toplanmasına neden olmuştur. Konsil sonrasında İskenderiye patriği tarafından Airus aforoz edilmiştir (Kelly, 1950, s.236).

Hristiyanlık tarihinde pek çok konsil mevcuttur. Teslis inancının kaideleri ve unsurlarının özellikleri de bu konsillerde karar bağlanmıştır. Teslisin unsurları hakkında özellikle temel kaidelerinin karara bağlandığı konsilleri şu şekil de özetleyebiliriz: (Bayrakdar, 2006, s.241).

İznik Konsili (325) sonucunda imzalanan kredo "İzmir inanç esasları" olarak bilinir ve ilk ekümenik amentü olarak kabul edilir. İznik inanç esaslarında teslis inancı şu şekilde yer almaktadır: "Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, Kadir-i mutlak tek bir baba Tanrı'ya; Tanrı'nın biricik oğlu, tek bir Rab İsa Mesih'e, yegâne doğurulmuş, babanın özünden (ousia) doğmuş, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı olduğuna, tevlid edildiğine, yaratılmadığına, baba ile aynı tabiatla (homoousios) olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin O'nun vasıtasıyla yapıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için semadan indiğine, bedenleştiğine ve insan olduğuna (çarmıha gerilerek) ıstırap çektiğine, üçüncü gün (mezardan) dirildiğine ve göğe yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargılamak üzere geri geleceğine ve kutsal ruha inanırız." şeklinde İsa'nın tanrılığı konusu karara bağlanmıştır (Sinanoğlu, 2001, s.1-10).

İstanbul Konsili (381) sonrasında kabul edilen kredo İznik inanç esaslarına eklenmiştir. İstanbul konsilinden çıkan kararlar neticesinde teslis inancı ile ilgili konsil kararı şu şekildedir: “Babadan doğma, diriltici ruha sahip Kutsal Ruh, aynen Baba ve secde edilen Oğul gibi inanılması gereken bir Tanrıdır. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh; üç uknum, üç cevher, üç özellik olup üç'te birlik, birlik'te üçlüktür; üç uknum da birleşmiş tek bir birlik olup, tek bir tabiatla, tek bir cevherde, bir tek ilâh'tır.” Bu kararlar ile teslis inancının üç unsuru netleşmiş ve günümüzdeki şeklini almış ve Kutsal Ruh'un tanrılığı konusu karara bağlanmıştır. İznik Konsili ve İstanbul Konsili sonrasında teslis inancı ile ilgili alınan kararlar halen geçerlidir ve İznik -İstanbul Kredosu olarak adlandırılır (Küçük, 1996, s.136-137).

Kadıköy konsilinde 17 oturum gerçekleşmiş ve 28 karar alınmıştır. İsa'nın tabiatı ve Kiliselerin örgütlenmesi gibi konulara yer verilmiştir. Konsil sonucunda İsa'nın tabiatı konusunda “Hepimiz, ittifakla, Efendimiz Mesih İsa'nın, bir tek ve biricik oğulun, beşeriyet yönünden de uluhiyet yönünden de tam, gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğunu, makul bir ruh ve vücuttan meydana geldiğini ilahi yönden Baba ile beşeri yönden bizimle aynı bulunduğunu, günahkarlık dışında bize benzediğini, ilahlığa uygun olarak asırlar önce Tanrıdan doğduğunu ve beşeriyete uygun olarak bizim kurtuluşumuz için son dönemlerde Tanrı'nın annesi Bakire Meryem'den dünyaya geldiğini Efendimiz Mesih'in karışmaksızın, bölünmeksizin, ayrılmaksızın, değişikliğe uğramaksızın iki tabiatla sahip biricik oğul olduğunu, zira birliğin, tabiatların farkını ortadan kaldırmadığını bunlardan her birinin kendi özelliğini koruduğunu, bir şahıs ve bir öz (cevher) içinde diğeriyle birleştiğini kabul ediyoruz” kararı alınmıştır. Yani İsa'nın beşerî ve ilahi anlamda “iki tabiatlı” olduğu kararı alınmıştır. Bu görüşü Kıpti, Süryani ve Ermeni Kilisesi kabul etmemişlerdir. Bu nedenle onlara “Monofizit” denilmiştir (Dvornik, 1990, s.16-19).

B. TESLİS'İN FARKLI TANIMLARI

Hıristiyanlıkta Teslis inancının farklı tanımlarının sebepleri, Hıristiyanlık içerisindeki teşekkül süreci, ekümenik konseylerin kararları, teologların farklı yaklaşımları ve kültürel faktörler gibi bir dizi karmaşık faktöre dayanmaktadır. Bu farklılıklar, Hıristiyan düşünce geleneğinin çeşitliliğini yansıtır ve inançların farklı yorumlarını barındırır. Ancak bu durum çeşitli görüş farklılıklarına ve tartışmalara neden oluşturur. Hıristiyanlık içerisinde teslis inancını kabul eden kesim arasında dahi teslis tanımı konusunda bir bütünlük bulunmamaktadır. Öyle ki teslis inancına sahip aynı mezhepten teologlar farklı tanımlar yapmışlardır.

Teslis inancının tanımı konusunda fikir birliğinin olmamasının nedenlerinden en önemlisi teslis inancının direk olarak Hıristiyanlık kaynaklarında geçmemesidir. Ancak teslisçi teologlar, ayetleri yorumlayarak teslis inancını Kitab-ı Mukaddes'e dayandırırılar. Kitab-ı Mukaddes'te teslis inancına delil olarak: “İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın ruhunun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, “Sevgili oğlum budur, O'ndan hoşnudum.” dedi.” (Matta, 3:16-17). “İsa yanlarına gelip kendilerine şunu söyledi: Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencim olarak yetiştirin, onları Baba ve Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben dünyanın sonuna dek her an sizinleyim.” (Matta, 28:18-20) bu iki bölüm kabul edilmektedir. (Erbaş, 2004, s. 61). Yeni Ahit'in bu iki bölümünün teslis akidesi için delil gösterilmesi Hıristiyan kutsal metinlerinin daha önce

bahsetmiş olduğumuz mecazi dil kullanma özelliğinden kaynaklı yorumlanabilir yapısından kaynaklıdır. Bu yorumlanabilirlik neticesinde teslis inancı içinde pek çok tanım yapılmıştır.

Farklı teslis tanımlamalarından bazıları şu şekildedir:

İlk olarak erken dönem teslis tanımları arasında olan ve konsillerin toplanmasına neden olan Arius ve Athanasius'un tanımlarına değinelim:

Arius teslis akidesini şu şekilde tanımlar: "Tanrı yaratılmamıştır, doğmamıştır, başlangıcı yoktur. Oğul, Baba'dan çıkmamış, onunla karışmamıştır. Çünkü bunun aksi, Baba'nın birleşmiş, bölünebilir ve değişken bir varlık olmasını gerektirir. Ona göre de Baba, Oğul, Kutsal Ruh olarak üç uknum vardır fakat, bunlar birbirinden farklı cevherlerdir. Airus böylelikle Tanrının ilahlığını ve ezeliliğini kabul etmiştir. Ancak Oğul'un Baba ile aynı tabiatta olmadığını ancak benzer tabiata sahip olduklarını bu nedenle İsa'nın Tanrı olamayacağını savunmuştur." (Aydın, 1985, s. 27).

Athanasius'a (296-373) göre teslis tanımı: Athanasius İznik konsilinde Arius'un görüşüne karşı bir Kredo kaleme almıştır ve teslis fikrini bu kredo da anlatmıştır. "Baba ilahtır ve her şeyin yaratıcısıdır. İsa ise Tanrı'nın oğludur. Babadan doğmuştur. Böylece Baba ile cevherleri aynıdır ve Oğulda İlahtır. Ancak Oğul yaratılmış değildir. Yerde ve gökte yapılan bütün şeyler Oğulla vücut bulmuştur. O, insanların kurtuluşu için gökten inmiş ve bedenselleşmiştir." (Welter, 1950, s. 49-52).

Katolik Ansiklopedisinde teslis:

Teslis, "Hiristiyan dininin merkezi doktrinini, Tanrının birliğinde üç kişinin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh 'un olduğu ve bu üç kişinin birbirinden olduğu gerçeğini belirtmek için kullanılan terimdir". Böylece, kaynaklarda Athanasian Creed olarak yer alan Amentü Risalesinde: "Baba Tanrı'dır, Oğul Tanrı'dır ve Kutsal Ruh Tanrı'dır ve yine de üç Tanrı değil, bir Tanrı vardır. Kişilerin bu Üçlü birliğinde Oğul, ezeli türemeyle Baba tarafından doğurtulmuştur. Kutsal Ruh ezeli bir çıkışla Baba'dan ve Oğul'dan çıkmıştır. Yine de temelde bu farklılık olmasına rağmen Kişiler ezeli ve eşittir, yani hepsi aynı şekilde yaratılmamıştır ve hepsi her şeye kadirdir." şeklinde geçmektedir (Joyce, 1909-1919, s. 1).

Yunan kilise babalarının "Bir de Üçlük" teslis tanımı:

"Tanrılık ve birlik, esasen Baba'ya aittir; diğer iki tanrı yani Oğul ile Kutsal Ruh Baba'dan çıkmıştır ve zuhur etmiştir. Baba Tanrı, İsa Oğul Tanrı'dan ve Kutsal Ruh Tanrı'dan, varlık ve işlev bakımından öncedir ve yücedir. Yani Baba Tanrı'dan, Oğul Tanrı'ya ve Kutsal Ruh Tanrı'ya, aralarında hiyerarşi vardır. Tanrılık esasen Baba'ya aittir; O Tanrılığı Oğul ve Kutsal Ruh ile paylaşır. Birden üçe gidiş söz konusudur." (Bayrakdar, 2015, s. 56-57).

Latin kilise babalarının "Üçte Birlik" teslis tanımı:

"Baba, Oğul ve Kutsal Ruh tanrıları özleri bakımından aynı kabul etmekle birlikte bu üç Tanrıyı ezelden beri şahıs (prosopon) olarak ayrı varlıklar kabul eden ve tanrılığı bu üçünün birliğinde gören, yani çokluktan birliğe giden teslis anlayışdır. Bu anlayışa göre, bu üç tanrı her yönden eşittir; aralarında öncelik ve üstünlük gibi bir hiyerarşi yoktur." (Bayrakdar, 2015, s. 57).

Günümüz Hıristiyan kaynaklarında teslis şu şekilde tanımlanır:

Teslisin herhangi bir tanımı iki temel unsur içermelidir. Buna göre: “İlk olarak, tek bir ebedi Tanrı olduğunu doğrulamalıdır. İkincisi, bu Tanrı'nın her zaman üç kişi olarak var olduğunu doğrulamalıdır. Teologların Tanrı'nın bu “üçte birliğini” tanımlamak için teslisi kullanmalarının nedeni budur. O bir Tanrı'dır ve üç kişidir. Dolayısıyla o üçlüdür.” Teslis'in temel bir ifadesinin bir örneği, Tanrı'yı “tek bir ilahi özde üç ayrı kişidir.” şeklinde tanımlar (Hosten & Svigel, 2014, s. 131). Benzer bir şekilde farklı bir eserde teslis: “Tanrı üç kişi olarak vardır, ancak o tek Tanrı'dır.” şeklinde tanımlanmıştır (Grudem, 2004, s. 226).

Vermiş olduğumuz tanımlardan da anlaşıldığı gibi tanımlar bazen aynı bazen benzer bazen de unsurların anlaşılmasında farklılıklar mevcuttur. Teslisin bu kesinlik arz etmeyen yapısı tanımlama dışında tartışmalara ve beraberinde teslisi reddeden grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

C. HİRİSTİYANLIKTA TESLİS KARŞITLIĞININ SEBEPLERİ VE TESLİS KARŞITI AKIMLAR

Teslis karşıtlığı Hıristiyanlık içerisinde tarih boyunca güncelliğini korumuş bir sorundur. Bu sorun neticesinde pek çok akım veya mezhep oluşmuş din içi ayrılıklar meydana gelmiştir. Bu teslis karşıtı akımların ortaya çıkma şekilleri, inanç esaslarına yönelik kilisenin benimsediği temel kaideleri benimsemeyerek yeni kaideler oluşturmaları yönünde olmuştur. Ancak bu mezheplerin ortaya çıkışında etkili olan Hıristiyanlıkta teslis karşıtlığının genel sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Teslis inancının Yeni Ahitte açıkça geçmemektedir. Bu durum da kutsal metinler hem teslis taraftarları hem de teslis karşıtları için argüman oluşturmuştur.
- Teslis taraftarı Hıristiyanların savunduğu “Üçte birlik” anlayışı bazı kimseler tarafından mantık ilkelerine aykırı olarak değerlendirilmiştir.
- Teslis doktrininin bu günkü şekline zaman içerisinde gelişerek ve değişerek gelmesi ve bu durumun belgeler dahilinde bilinmesi teslis karşıtlarından eleştiriler almıştır.
- Geleneksel Hıristiyan öğretisinin yaygınlaşması yani dini İsa gibi yaşamak isteyen bir kesimin ortaya çıkması sonucunda geleneksel Hıristiyan öğretisi ve teslis inancı birbirlerine zıt görülmüştür.
- Teslis inancı ilk dönemlerde Hıristiyanlığa sonradan giren kimseler tarafından önceki dinlerinde hâkim oldukları bir öğreti olduğu için bu kimseler tartışmalarda kilise ile aynı tarafta yer almışlardır. Ancak İznik Konsili sonrasında, konsile göre düzenlenen teslis inancı Hıristiyanlığa sonradan giren ve teslis inancına hâkim olan bu kesim tarafından da Kiliseye karşı tutum sergilenmesine ve Kilisenin teslis inancına karşı çıkılmasına neden olmuştur.
- Kilisenin oluşturduğu teslis doktrinini kabul eden gruplar arasında bile tartışmaların çıkması ve farklı anlamlandırılması teslis karşıtı gruplar tarafından argüman olarak kullanılmıştır. Buna örnek olarak teslis inancını kabul edip ancak unsurları konusunda Kilise'ye karşı çıkan

Makedonius ve taraftarları, Nesturiler ve Monofizitler gibi gruplar verilebilir. Ayrıca Katolik, Ortadoks ve Protestan mezhepleri arasındaki ayrılıklarda örnek olarak gösterilebilir.

Bu ve bu gibi nedenlerden dolayı tarih boyunca teslis karşıtı pek çok grup, akım veya mezhepler Hıristiyanlık dini içerisinde ortaya çıkmıştır. Konumuz gereği sadece teslis inancını reddetme sebeplerini dikkate alarak kısaca açıklayacağız. Bu grup, akım veya mezhepleri ortaya çıktıkları dönemi dikkate alarak üç başlık altında inceleyebiliriz:

1. Erken Dönem Hristiyanlıkta Teslis Karşıtı Akımlar

Bu dönem daha çok Hıristiyanlığın baskı döneminden kurtulması sonucunda kendi inanç yapısına yöneldiği ve Hıristiyan teologlar tarafından temel inanç esasları üzerinde düşünülerek herkes için kabul edilecek ortak bir inanç esası belirlenmeye çalışıldığı dönemdir. Yani Hıristiyanlık temel kaidelerini bu dönemde düzenlemeye çalışmıştır. Ancak çok hızlı ve düzensiz yayılan Hıristiyanlık dini aynı zamanda farklı bölgelere de yayılmıştı. İnanan kitlesi ayrı bölgenin halkı ya da eski inanç sistemi aynı olmayan kimselerdi bu nedenle her kesimden farklı görüşler çıkmış ve insanlığın doğası gereği aynı inanç esasları üzerinde mutabık olmak oldukça zor olmuştur. Bu dönemde özellikle Yahudi Hıristiyanlar veya onların devamı niteliğinde olan Hıristiyan bir kesim ortaya çıkmış ve teslis inancını farklı yorumlamış ve teslise karşı çıkmışlardır. Bu gruplar arasında Ebionitler (Ebionizm), Monarşianizm, Aryanizm (Ariüsçülük), Bogomiller ve Katharizm bu dönemde en çok dikkat çeken ve belli bir taraftar kitlesine ulaşan kesimlerdir.

Ebionitler / Ebionizm (1.y.y.): Yahudi Hıristiyan bir gruptur ve liderleri olarak İsa'nın kardeşi Yakub'u kabul ederler. Yahudi ayin ve ibadetlerini yapmaya devam ederler. Bu grup teslis inancına özellikle İsa'nın tanrılığı konusunda karşı çıkmışlardır. İsa'yı Yahudi bir peygamber ve Yahudilerin beklediği Mesih olarak kabul ederler (Gündüz, 1998, s. 96). İsa'ya üstünlük yüklerler ancak onun Tanrı veya Tanrı Oğlu olduğunu kabul etmezler. Ebionitlerin kendilerine ait İncilleri mevcuttur. Buna göre İsa Tanrının yarattığı bütün mahlukata hükmeden bir elçi veya melektir. Yani o Tanrı ya da Oğlu değildir. O'da yaratılmış ve görev yüklenmiş normal insanlardan üstün bir beşerdir (Epiphanius, Panarion 16: 4-5 (Ebionitlerin İncili).

Monarşianizm (2-3. yüzyıl): Teslisin unsuru olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesinin, ortaya üç ilah sonucunu çıkartacağını savunarak teslis fikrine karşı çıkmış ve Tanrı'nın ancak tek olması gerektiğini ileri sürmüştür (Fisher, 1919, s. 98). Monarşianizm fikri, Tanrı'nın birliği konusundaki Eski Ahit'e bağlılıkları konusunda ısrarlarından kaynaklıdır. Monarşianizm akımı Dinamik ve Modalist Monarşianizm olmak üzere iki farklı kola ayrılmaktadır. Dinamik Monarşianizm, Tanrı'nın tek bir kişilikte bulunduğunu ve Oğul'un insan olarak doğduğu düşüncesini savunur. Modalist Monarşianizm (Sabelianizm) Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un farklı rollerde tek bir Tanrı olduğunu öne sürer (Hamell, 2003, s. 780-785).

Ariüsçülük veya Arianizm (4. yüzyıl): M.S. 319'da rahip Arius'un İskenderiye'de teslis inancına karşı olan görüşlerini anlatması sonucunda bu görüşler ışığında şekillenen ve gelişen bir akımdır (Aydın, 2016, s. 92). Arius Tanrıyı şu ifadelerle anlatmaktadır: "Ezeli ve tektir. Tanrı doğrulmamış yegâne varlıktır ve ondan başka hiçbir varlık bu özelliğe sahip değildir. Tanrı basit manevi bir gerçekliktir ve

özünün bölünmesi ya da yayılması mümkün değildir. Tanrı mahlûkatı kendi özünden değil, iradesiyle yoktan yaratmıştır. Özünün bölünmesi mümkün olmadığı için Oğul dâhil tüm mevcudat yoktan var edilmiştir. Tanrı ezelden değil, Oğul'u yarattıktan sonra Baba olmuştur. Ezelden Baba olsaydı o durumda Oğul'un da ezeli olması gerekirdi. Oysa ezelik yalnızca O'na mahsustur. Tanrı'nın Kelam'ı da Hikmet'i de onun kudretlerindedir ve hiçbir zaman kişileşmemişlerdir." (Baş, 2016, s. 86-87). Tanrı anlayışı hakkındaki bu görüşleri nedeniyle İznik konsilinin toplanmasına neden olmuş ve afroz edilmiştir. Çünkü Arius bu görüşleri nedeniyle Kilisenin kabul ettiği teslis akidesini kesin bir dille reddetmiştir.

Bogomiller (Bogomilizm) (10-15. yy.): Sadece İncil'i temel kaynak kabul ederler ve bunun sonucunda resmi Hıristiyan Kilisesi'nin fikirlerini ve bildirimlerini reddederler. Bogomiller insanlara sadece inanç açısından yaklaşmazlar ayrıca sosyal alanda da çözümler bulurlar. Bu nedenle Bogomiller taraftarlarının fanatıklığıyla bilinir (Hondzij, 2007).

Katharizm (Kathariler/ Kasariler) (12-15. yy.): Doğu kökenli düalist bir yapıya sahiptir (Dossat, 2003, s. 259). Düalist bir yapıya sahip olmasından dolayı bu hareketin inanç akideleri, temel olarak evrende "biri iyi diğeri kötü olan iki Tanrı olduğu" fikrine dayanmaktadır (Costen, 1997, s. 61-62). Eski Ahit'in bir kısmını veya bazı kaynaklara göre tamamını reddederler. Yeni Ahit'in içindeki her savı kabul etmeseler de İman ederler. Bu red ve kabulün sebebi de yine düalist bakışlarıdır. Çünkü onlara göre iyi ve kötü tanrı şu özellikleriyle ayrılır: "İyi Tanrı semavî, ruhanî olan her şeyin, Kötü Tanrı ise cismanî dünya ve içindeki tüm maddî varlıkların Tanrı'sıdır." Bu iyi -kötü Tanrı ayırımını yaptıktan sonra ise, Eski Ahitte yer alan Tanrı Yehova'nın dünya ve maddi varlıkları kapsayan bir özellik taşıdığını ve bu nedenle kötü Tanrı olduğunu, Yeni Ahitteki Tanrının ise semavi ve ruhani özellikler taşıdığını ve bu nedenle iyi Tanrı olduğunu kabul ederler (Lambert, 1998, s. 150-151). Teslis karşıtı olan bu harekete göre Oğul İsa bir tanrı değildir o sadece iyi Tanrının yoldan çıkmışlara kurtuluş yolunu göstermek için dünyaya gönderdiği bir melektir. Bundan yola çıkarak Enkarnasyonu da tamamen reddederler (Demirci, Hulûl, s. 340-341). Çünkü madde kötüdür ilahi bir varlık maddeye bürünemez (Costen, 1997, s. 65). Kiliseye de karşı bir tavır sergilemektedirler. Çünkü onlara göre, Tanrı ile insan arasında hiçbir şey giremez (Albayrak, 2004, s.129).

2. Protestan Reformu Dönemi Teslis Karşıtı Akımlar (16.-17. y.y.)

Bu dönem de ortaya çıkan teslis karşıtlığı reform hareketinin bir sonucudur diyebiliriz. Çünkü bu dönemden önce halk kilise tarafından yönetiliyor ve din hakkında kilisenin söylediklerinin dışında düşünmeye bile korkuyordu. Ancak reform hareketi sonucunda halk kiliseye karşı görüş söylenebileceğini görmüş ve daha cesur davranmışlardır. Bu dönemin en gözde akımları: "Anabaptizm, Üniteryanizm, Sosinianizm (Socinianism)" akımlarıdır.

Anabaptizm (16. y.y.): Temel kaideleri şu şekildedir: Öncelikle bebeklik dönemi vaftizini reddederek geçerli olan vaftizin yetişkinlik döneminde kişilerin kendi kararları sonucunda yapılan vaftiz olduğunu ortaya atmışlardır (Çatalbaş, 2015, s. 35). Mesih'in herkes gibi günahkâr olarak doğduğuna inanarak Tanrı olmayan Mesih'in annesi Meryem'inde, Tanrı Anası olmadığını savunurlar. Mesih'in günahların bağışlanması için öldüğünü kabul etmezler. Bütün iyilerin birliğine ve sosyal eşitliğin var olması gerektiğine gönülden inanırlar (Brandon, 1970, s. 74). Ayrıca konsillerin Kutsal metinlere dayalı

olmadığını ileri sürerek konsillerde alınan kararları reddederler. Ayrıca Mesihî tanrı olarak görmemişler ve teslisi reddetmişlerdir. Onlara göre Kutsal metinlerin yeniden yorumlanması gerekmektedir (Wilbur, 1945, s. 22). Her ne kadar teslis doktrinini kabul etmeseler de onlar daha çok vaftiz fikrine sergiledikleri ısrarcı tavırlarıyla ön plana çıkmaktadırlar.

Üniteryanizm (16. y.y.): Kurucusu olan Michael Servetus'un öğretilerini kabul ederek bu öğretiler etrafında şekillenmişlerdir. Servetus teslisin hataları konusunda Latince "De Trinitatis Erroribus Libri Septem" isimli eserini 1531'de yayınlamıştır (Yılmaz, 1994). Kilise'nin teslis öğretisine tepki olarak ortaya çıkmış olan bu akımv "İngiliz, Alman ve Amerikan Üniteryan kiliseleri" olarak farklı ülkelere yayılmış ve o ülkelerde gruplaşmıştır. Ortak inançları: "Teslis'in reddi ve Allah'ın birliğine imandır. Rasyonalizmi dogmatizmin önüne koymuşlardır. İsa sonrası Kilise yorumlarına değil, tarihi İsa'ya ve onun hayatına değer verirler, İsa'nın bir insan ve Allah'ın peygamberi olduğuna inanırlar." Farklılık olarak ise kiliseler arasında ibadetler farklılık göstermektedir. İnanlarının çoğunluğunu Amerika ve İngiltere Üniteryanları oluşturmaktadır. Bununla birlikte farklı ülkelere dağılmış aşağı yukarı bir milyon inananı olduğu varsayılmaktadır (Reller, 1979, s. 428-440).

Sosinianizm (Socinianism) (16. y.y.): 16. yüzyılın ortalarında teslis doktrinine karşıt bir akım olarak ortaya çıkmıştır ve şu hususlar üzerinde durmuştur: "Kutsal Kitap'ın rasyonel yorumu esastır. Tanrı birdir. İsa, Tanrı'nın kelamı veya vahyidir; ancak Onun tek ilahi yönü Tanrı tarafından dünyaya ve kiliseye bir kral, rahip ve peygamber olarak seçilmesidir. Bunun dışında sıradan bir insandır. Asli günah anlayışı geçersizdir. Kilise ve devlet barışçıl bir biçimde ayrılmalıdır. Yeniden dirilme ve ölümsüzlük, İsa'nın verdiği emirleri Ruh'un gücü aracılığıyla yerine getirmede sonuna kadar giden kimseler için geçerlidir." (Williams, 2006, s. 99-100).

3. Protestan Reformu Sonrasında Ortaya Çıkan Teslis Karşıtı Akımlar

Bu başlıkta reform sonrası dönem ve modern dönemde ortaya çıkan akımlar ele alınmıştır. Bu başlık altında yer alan akımların bir kısmı halen devamlılığını sürdürmektedir. Bu başlık altında "Mormonlar (Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri), Yehova Şahitleri, Lorberyanizm, Christadelphians" akımlarını ele alacağız.

Mormonlar /Mesih İsa'nın Son Gün Azizleri (19. y.y.): Hıristiyanlıktaki teslis fikrini reddederler ve onlara göre babanın, oğul'un, kutsal ruh'un cevher olarak dahi olsa aynı olmaları mümkün değildir. Teslis inancının üç unsurunun birbirinden bedensel olarak ayrı üç zat olduğunu kabul etmektedirler. Kendi içlerinde Tanrı Baba, Onun en büyük oğlu (İsa) ve daha küçük oğlu (Kutsal Ruh)'dan oluşan bir üçlemeleri mevcuttur. Ancak sadece Tanrı üçlemesi sembolizmi olarak benzeyen bu iki üçleme birbirleriyle yapısal olarak tamamen farklıdır (Hoekema, 1986, s. 10-12). Kısaca şöyle diyebiliriz: Mormonlar teslisi reddetmezler kendi bünyelerinde farklı biçimde kullanırlar. Ancak Hıristiyanlıktaki teslisi reddederler. Mormonlar kendi kaidelerini oluşturup Eski ve Yeni Ahite ek olarak kendi Kutsal kitaplarını yayınladıkları için belli bir kesim tarafından yeni bir din olarak değerlendirilmiştir. Ancak bizce Mormonlar için Hıristiyan toplum içerisinde çıkmış bir akımdır demek daha doğru olacaktır. Çünkü Hıristiyan dini geleneği, ibadet ve inanç esasları üzerine kurulmuş bir yapısı vardır, bağımsız değildir.

Yehova Şahitleri (19. y.y.): Kurucusu Charles Taze Russell'ın görüşleri etrafında şekillenmiştir. Russell, Teslis, ebedi eziyet ve ruhun ölümsüzlüğü gibi pek çok Hıristiyan doktrinini kesin bir şekilde reddetti. Mukaddes Kitabı okumasına ve İznik inancı gibi İncil sonrası teolojik ifadeleri reddetmesine dayanarak, yalnızca tek bir Tanrı olarak Baba "Yehova" olduğunu savundu. O, Oğul ve Kutsal Ruh'u: "Kutsal Ruh ayrı bir "kişi" değil, Tanrı'nın enerji veren ruhu ya da gücüdür. İsa'nın kendisi Tanrı değil, Tanrı'nın biricik Oğlu ve dünyanın geri kalanının aracılığıyla yaratıldığı ilahi söz'dür." ifadeleriyle açıklamıştır (Stark & Lannaccone, 1997, s.135-136).

Lorberianizm (19. y.y.): Kurucusu Jocab Lober'dir. Lorber aldığı vahiyleri 25 ciltlik bir külliyat olarak kaleme almıştır. Ancak bu külliyatın "Grosse Evangelium Johani (Büyük Yuhanis İncili)" olarak isimlendirilen kısmı sadece Kutsal metin olarak kabul edilir (Bayrakdar, 2015, s. 144). Lorberianlar Teslisi kabul etmezler. Onlara göre teslis fikrinde yer alan İsa'nın tanrılığı yanlıştır. İsa Tanrı değil, insandır. İsa kendi çabaları ve faziletleriyle Tanrısal Nur'a kavuşmuştur (Sarıkçioğlu, 2002, s. 172).

Christadelphians / Mesihteki Kardeşler (19. y.y.): Kurucusu John Thomas'tır. Teslis doktrinini ve İsa Mesih'in kutsallığını reddederler. İsa'nın kutsal topraklarda Davut'un tahtına çıkacağını ve İsrail'in 12 kabilesini bir araya getirerek 1000 yıllık bir yönetiminin olacağına inanırlar. Yani Yahudilerin beklediği kurtarıcı Kral anlayışına sahiptirler (Whalen, 2003, s. 527-528).

Araştırmanın genişletilmesi durumunda Teslis karşıtlığı gruplar, akımlar, düşünürler gibi araştırma alanları genişletilerek başlık ve mezhepler incelememize eklenebilir. Konunun tarihinin eski olması araştırma alanını genişletmektedir. Ancak biz burada sadece konumuz dahilinde döneminde ses getirmiş ve taraftar kitlesi yoğun olan akımlara yer verdik.

Sonuç

Teslis inancı, Hıristiyanlık açısından sır olma özelliği taşıdığı için ve Hıristiyanlık içerisine girme şeklinden dolayı hiçbir zaman net bir bilgi özelliği taşımamıştır. Bu durum da beraberinde mezhepten mezhebe, gruptan gruba, kişiden kişiye değişiklik gösteren her kesimin kendisince yorumladığı bir inanç sistemi ortaya çıkarmıştır. İnsanın dini inancını anlama şekli yaşadığı hayat çerçevesinde oluşur yani aslında kişi inandığı dini yaşadığı coğrafya ve aile yapısı gibi fikir dünyası oluşurken maruz kaldığı etkenler çerçevesinde yorumlayarak dini inancını şekillendirir. Ancak teslis inancında meydana gelen durum bu hayata uydurma özelliğinin dışında bir durumdur. Çünkü hayata uydurma dediğimiz konuda temel kaideler değiştirilmez temel kaideler etrafında bir yorumlama mevcuttur. Ancak teslis inancının kaideleri tam anlamıyla belirlenemediği için temel kaideleri olan unsurlar dahi net bir karara bağlanamamıştır. Konsiller sonrasında temel kaideleri yani unsurları karara bağlanmasına rağmen bu tanımlar dan her kesimin kabul edebileceği bir bilgi ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle tarih boyunca teslis inancı tartışma konusu olmuştur.

Teslis inancının bu derece tartışma ve ayrılık konusu haline gelmesinin en önemli nedeni monoteist bir yapı içerisinde yerleşmiş olmasıdır. Teslis inancının politeist yapısı monoteist bir yapı korunmaya çalışılarak dinin içerisine alınmaya çalışılması tarih boyunca teslis inancının Hıristiyanlık içerisindeki konumu hakkında tereddütlerin ve tartışmaların sürmesine neden olmuş ve gruplaşmalar meydana

gelmiştir. Bu gruplaşmalar teslis karşıtı akımların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu akımlar alışla gelmiş düzene farklı bir yorumla yaklaşp kilise ve halkın dikkatini çekmişlerdir.

Teslis karşıtı gruplar ilk dönemden itibaren bulunmaktadır. Ancak gündeme gelerek dikkat çeken bir olay haline gelmesi Hristiyanlığın baskı ve şiddet ortamından kurtularak kendi iç meselelerine yönelmesiyle olmuştur. Hristiyanlık temel kaideler etrafında şekillenmemiş aksine sonradan temel kaidelerini oluşturmuştur. Bu da baskı döneminden kurtulup kaidelerini belirleme sürecine girmesiyle farklı toplumlara yayılan Hristiyanlık dininde birlik oluşmasını engellemiş ve kaidelerin koşulsuz bir şekilde kabulü mümkün olmamıştır. Özellikle teslis inancında karşıt görüşler din içi ayrılıklara veya mezheplşmelere sebep olmuştur.

İncelemiş olduğumuz teslis karşıtı gruplara baktığımızda hepsi konu hakkında kendi görüşlerini belirtirken aslında kendi inanç esaslarını ortaya koymuştur. Bu durum Hristiyanlığın kendi teşekkül sürecinde parçalı bir yapıya sahip olarak gruplar ya da topluluklar olarak dinlerini kendi içlerinde yaşamasından kaynaklıdır. İncelemiş olduğumuz bu teslis karşıtı akımlar bize Hristiyanlık içerisinde tarih boyunca yaşanan pek çok baskıcı hareketin ve özellikle orta çağdaki Kilisenin üstünlük anlayışının alt yapısını teslis tartışmalarının oluşturduğunu göstermektedir. Kilise yapılanmaya ve kaideleri belirlemeye başladığı sürede teslis karşıtları kaideler konusunda Kilise'nin görüşlerine karşı çıkmıştır. Bu gruplar sadece teslis inancına karşı çıkmamıştır. Bu gruplar aynı zamanda kendi inanç esaslarını da ortaya koymuşlardır. Bu durum ise Kiliseyi bir mücadelenin içerisine yitmiş ve Hristiyanlığın kendi inanan kitlesi arasında bir çatışmaya sebep olmuştur. Orta çağdaki baskıcı tavrın temelleri tartışmaların cereyan ettiği dönemde atılmıştır. Bugün dahi teslis karşıtı gruplar Kiliseyi rahatsız etmektedir. Geçmişte olduğu gibi açıktan yapılmayan gizli bir soğuk savaş Kilise ve teslis karşıtları arasında halen mevcuttur. Özellikle modern dönemde ortaya çıkmış teslis karşıtı bazı Hristiyan akım ya da mezheplerini bazı kaynaklar farklı bir dini yapı olarak göstermektedirler ancak belli bir dine dayanarak ve o dinin alt yapısını kullanarak ortaya çıkmış akım ya da mezhepleri farklı bir din olarak almak doğru değildir.

Sonuç olarak Hristiyanlık ortaya çıktığı tarihten itibaren pek çok yönden değişiklikler ve gelişmelerle günümüzdeki şeklini almıştır. Bu değişimler teslis inancını da etkilemiştir. Bu değişimlerde teslis karşıtı görüş ve akımların büyük katkısı vardır. Bu akımlar, Hristiyan inançlarının yorumlanması ve yeniden şekillendirilmesi açısından farklı bir bakış açısı sunmuşlardır. İsa Mesih'in doğası, Kutsal Ruh'un rolü, kilise yönetimi ve Kutsal Kitap yorumu gibi temel konularda bu akımlar arasındaki ayrılıklar belirginleşmiş ve teslis inancının doktrinleşme sürecinde aktif bir rol oynamışlardır. Bu akımlar, Hristiyanlık içindeki çeşitliliği ve teolojik tartışmaların derinliğini gösterir. Her bir akım, kendi teolojik temelini ve öğretilerini oluşturmuş ve bu öğretileri kendi topluluklarında yaşatmıştır. Teslis inancını reddeden akımlar, Hristiyan inançlarının farklı yorumlarını yansıtırken, bu farklılıkların Hristiyanlık içindeki zenginliğin bir parçası olduğunu gösterirler. Bu akımların her biri, Tanrı'ya, İsa'ya ve Kutsal Ruh'a dair kendi benzersiz bakış açılarına sahiptir ve bu bakış açıları, Hristiyan inançlarına dair sürekli devam eden teolojik tartışmaların bir parçasını oluşturur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Albayrak, K. (2004). *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*. Emre Yayınları.
- Aydın, M. (1985). Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1985), 1-31.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik dinler sözlüğü*. Din Bilimleri Yayınları.
- Aydın, M. (2016). Hristiyanlık. İçinde Ş. Gündüz (Ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. (ss. 85-86). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baş, B. (2016). *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bayraktar, M. (2006). *Üç Dinin Tarihi*. Say Yayınları.
- Bayraktar, M. (2015). *Bir Hristiyan Dogması: Teslis*. Ankara Okulu Yayınları.
- Bihlmeyer, K., & Tuchle, H. (1971). *I. Ve IV. yüzyıllarda Hristiyanlık* (Çev. A. Göral). Güler Matbaası.
- Brandon, S.G.F. (1970). Anabaptists. İçinde *A Dictionary of Comparative Religion* (ss. 79). Scribner.
- Bucaille, M (1981). *Kitab-ı Mukaddes, Kuran ve Bilim*. (Çev. S. Yıldırım). TÜV Yayınları.
- Costen, M. (1997). *The Cathars and The Albigensian Crusade*. Manchester University Press.
- Çatalbaş, R. (2015). *Radikal Reformistler*. Berikan Yayınevi.
- Demirci, K. (1998), Hulûl. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.18), (ss. 340-341). TDV Yayınları.
- Demirci, K. (1998). Hristiyanlık. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C.33), (ss. 328-340). TDV Yayınları.
- Doğrul, Ö.R. (1947). *Yeryüzünde Dinler Tarihi*. İnkılap Kitabevi.
- Dossat, Y. (2003). Cathari. İçinde *New Catholic Encyclopedia*, (C. 3), (ss. 259-260). Catholic University of America.
- Dvornik, F. (1990). *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, (çev. M. Aydın), Ankara Early Christian Writings. Gospel of the Ebionites.
- Eliade, M (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1* (Çev. A. Berktay). Kabcacı Yayınevi.
- Eliade, M. & Couliano, I. P. (1997). *Dinler tarihi sözlüğü* (Çev. A. Erbaş). İnsan Yayınları.
- Eroğlu, A. H. (2000). Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2000), 309-325.
- Fisher, G.P. (1986). *History of Christian Doctrine*. International Theological Library.
- Grudem, W. (2004). *Systematic Theology: An Introduction to Biblical Doctrine*. Zondervan.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile İnanç Arasında*. Etüt Yayınları.
- Hamell, P. J. (2003). Monarchianism. İçinde *New Catholic Encyclopedia* (C. 9), (ss. 53). Catholic University of America.
- Hodziç, İsmajil. (2007). *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

- Hoekema, A. A. (1986). Ten Question To Ask The Mormons. İçinde *Christianity Today* (C. 12), (ss. 10-12). McConkie.
- Holsteen, N. D. & ve Svigel, M. J. (2014). *Exploring Christian Doctrine*. Bethany House.
- Joyce, G.H. (1909-1919). The Blessed Trinity. İçinde *Catholic Encyclopedia* (C. 7), (ss. 1). Robert Appleton Company.
- Katar, M. (2007). Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü). *İslami Araştırmalar*, 20(3), 330-339. [url: <https://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/f525b83b132d66f.pdf>]
- Kelly, J.N.D. (1960). *Early Christian Doctrines*. Harper-Row Publishers.
- Küçük, A, Tümer, G. & Küçük, M. A. (2011). *Dinler Tarihi*. Berikan Yayınları.
- Küçük, A. (1996). *Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Lambert, M. (1998). *The Cathars*. Blackwell Publishers.
- Reller, H. (1979). *Handbuch der Religiösen Gemeinschaften in Bremen*. Mohn.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi.
- Schimmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi* (Çev. M. Küpüşoğlu). Kabcacı Yayınevi.
- Sinanoğlu, M. (2001). *Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışılmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili*, İslam Araştırmaları Dergisi.
- Stark, R. & Lannaccone, L. R. (1997). Why the Jehovah's Witnesses Grow so Rapidly: A Theoretical Application. İçinde *Journal of Contemporary Religion*, (C.12/2), (ss. 135-136).
- Ware, T. (1969). *The Orthodox Church*. Penguin Books.
- Welter, G. (1950). *Histoire des Sectes Chretiennes: des Origines a Nos Jours*. Payot and Rivages.
- Whalen, W. J. (2003). Christadelphians. İçinde *New Catholic Encyclopedia* (C.3), (ss. 527-528). Catholic University of America.
- Wilbur, E. M. (1945). *A History of Unitarianism, Socinianism And Its Antecedents*. Harvard University Press.
- Williams, G. H. (2006). Socinianism. İçinde *Encyclopedia of Philosophy* (C.99), (ss. 100). Thomas & Gale.
- Yılmaz, İ. (1994). Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dinî Faktörler (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.

